

CỘNG ĐỒNG ĐÔNG Á: ĐÁNH GIÁ TỪ THỰC TIỄN CHÍNH TRỊ TẠI CÁC HỘI NGHỊ THƯỢNG ĐỈNH ĐÔNG Á

PHẠM QUÝ LONG*
NGUYỄN THỊ PHI NGÀ**

Thực tế cho thấy, câu chuyện chúng ta bàn luận xoay quanh chủ đề tương lai cái gọi là Cộng đồng Đông Á (EAC) vẫn chưa có hồi kết. Trong thời gian qua, từ giới học thuật, giới chức lãnh đạo (gọi là giới chính trị) và giới doanh nghiệp trong vùng đã đưa ra những luận giải của riêng mình và tập trung phân tích, mổ xẻ các nội dung có liên quan tới tương lai EAC cả trên xây dựng mô hình lý thuyết lẫn kiểm chứng cơ sở thực tiễn. Nói về tương lai EAC và khi đặt nó trong thực tiễn bối cảnh của tiến trình liên kết và hội nhập quốc tế ở khu vực, người ta cho rằng vẫn còn thấy sự khác biệt không nhỏ trên nhiều phương diện giữa các nhân tố kinh tế, chính trị, văn hóa và xã hội. Có ý kiến cho rằng, đó là một câu chuyện dài của một tương lai chưa xác định. Tuy nhiên, cũng có ý kiến phản bác lại cho rằng, họ đã nhìn thấy niềm tin và có cơ sở đảm bảo cho tương lai đó trở thành hiện thực trong một tương lai không quá xa. Do đó, bàn luận về tương lai của EAC sẽ thật sự có ý nghĩa khi người ta biết lựa chọn được cách tiếp cận vấn đề sao cho nó cân bằng hay dung hòa được với các biến số khác.

Trong bài viết này, với góc độ tiếp cận và khảo sát từ thực tiễn chính trị vận động

hướng tới việc hình thành Cộng đồng Đông Á của các nước trong khu vực bắt đầu từ Hội nghị Thượng đỉnh Đông Á lần thứ nhất (12/2005) tới nay, bài viết sẽ trình bày một số nội dung chính, bao gồm: (1) Điềm lại vài nét thực tiễn tiến trình chính trị từ EAS1 tới EAS 3 (2) Quan điểm chính trị tại EAS liệu có quyết định tương lai EAC? (3) EAC tương lai là gì?. Tác giả không có tham vọng cho rằng bản thân cá nhân có thể giải quyết được tất cả các vấn đề của thực tiễn đòi hỏi mà chỉ mong có những ý kiến trao đổi với các đồng nghiệp.

1. Điềm lại vài nét thực tiễn tiến trình chính trị từ EAS1 tới EAS 3

Cách đây gần 4 năm, Hội nghị Thượng đỉnh Đông Á lần thứ nhất (EAS 1) đã được tổ chức vào tháng 12 năm 2005 tại Malaysia. Sự kiện này đối với nhiều người có quan điểm lạc quan xem như một dấu mốc quan trọng cho sự khởi động tiến trình để hiện thực hóa ý tưởng hướng hình thành EAC của các quốc gia trong khu vực. Kể từ đó, các EAS thường niên đã được tổ chức nhóm họp lần lượt: EAS 2 tại Philippin (1/2007) và EAS 3 tại Singapore (12/2007) và EAS 4 tại Thái Lan. Cuộc họp này vẫn chưa có thời gian xác định sau nhiều lần bị trì hoãn bởi các rối loạn chính trị bên trong nước chủ nhà.

* Tiến sĩ, Viện Nghiên cứu Đông Bắc Á

** Tiến sĩ, Đại học Kinh tế, Đại học Quốc gia Hà Nội

Có thể tóm tắt một số vấn đề lưu ý và kết quả quan trọng liên quan tới các EAS đã được tổ chức trong thời gian qua như sau:

**Tại EAS 1*

Có bốn vấn đề thu hút sự chú ý:

- Sự hiện diện với tư cách thành viên EAS hoặc không thành viên từ các nước không thuộc khu vực Đông Á

- Các chuyến viếng thăm của cựu Thủ tướng Nhật Bản Koizumi tới ngôi đền Yasukuni tạo ra sự lạnh nhạt trong quan hệ ngoại giao giữa Nhật Bản với Trung Quốc và Hàn Quốc tại EAS.

- Sự nổi lên của Trung Quốc và sự cần thiết kiểm chứng mức độ ảnh hưởng của Trung Quốc tại EAS.

- Sự vắng mặt của Mỹ.

Các kết quả đạt được của EAS 1 đã được ghi trong Tuyên bố của Chủ tịch EAS 1, trong đó có 2 điểm nhấn:

- Các nhà lãnh đạo đồng ý ký Tuyên bố Kuala Lumpur và Tuyên bố ngăn chặn, kiểm soát và phản ứng với bệnh dịch cúm gà.

- Đồng ý tổ chức các phiên họp EAS tiếp theo sẽ kết gắn với các cuộc họp Thượng đỉnh của ASEAN thường niên.

**Tại EAS 2:*

Có ba vấn đề liên quan:

- EAFTA ↔ CEPEA

- Gia tăng mối liên kết thương mại của Trung Quốc và Ấn Độ, và quan hệ Nhật Bản - Trung Quốc và Hàn Quốc nồng ấm trở lại

- Dự trữ nhiên liệu

Các kết quả đạt được:

Chấp thuận đề xuất của Nhật Bản về CEPEA

Đồng ý tiến tới thành lập ERIA

Vấn đề năng lượng: Tuyên bố Cebu về an ninh năng lượng ở Đông Á

**Tại EAS 3*

Ba vấn đề liên quan

- Dân chủ ở Miến điện

- Biến đổi khí hậu

- Thương mại

Kết quả quan trọng đạt được là cả Nhật Bản và Trung Quốc cùng đồng ý đề cao hợp tác trong tiến trình hội nhập kinh tế khu vực Đông Á cần bao gồm sự hiện diện của EAFTA, CEPEA, và EIRA.

2. Quan điểm chính trị tại EAS liệu có quyết định tương lai EAC?

Thực tế cho thấy, quan điểm của không ít các nhà lãnh đạo trong vùng khi tham dự EAS cho rằng thuật ngữ Cộng đồng Đông Á là chỉ một khối thương mại với dự định xây dựng dành riêng cho các quốc gia Đông Á. Theo đó nó có thể xuất hiện theo hình thức hoặc là ASEAN+3 hoặc là ASEAN+6.

Để có thể làm sáng tỏ hơn cách tiếp cận cũng như phân tích tầm ảnh hưởng của những tư duy chính trị đó có vai trò chỉ dẫn như thế nào đối với tương lai của EAC, chúng ta có thể điểm lại vài nét khái quát lịch sử trước khi Hội nghị Thượng đỉnh Đông Á được tổ chức.

Trên thực tế, tư tưởng hình thành một Cộng đồng thương mại trong phạm vi Đông Á đã chứng minh có một lịch sử khá dài.

- Đầu những năm 1940, bên cạnh việc Nhật Bản chiếm đóng Đông Á thì Nhật Bản cũng nảy sinh ý tưởng hình thành khu vực Thịnh vượng Đại Đông Á dành riêng cho các nước ở Châu Á. Tư tưởng này đã không thành công vì nó tồn tại theo lối suy nghĩ cũ cho phép nước Nhật bóc lột phần còn lại của

Châu Á. Tuy nhiên, ý định liên kết Châu Á đã không chấm dứt theo sau sự bại trận của Nhật Bản vào ngày 15/8/1945.

- Ngày 8 tháng 8 năm 1967, Hiệp hội các quốc gia Đông Nam Á được thành lập với 5 thành viên ban đầu là Philippin, Malaysia, Thái Lan, Indonesia và Singapo. ASEAN lúc này liên kết như là một khối chính trị nhằm đối nghịch với sự mở rộng ảnh hưởng của Việt Nam và sự nổi dậy ở bên trong phạm vi của các nước này.

- Năm 1990, Malaysia đã đề xuất việc thành lập một khu vực kinh tế Đông Á bao gồm một số thành viên của các nước ASEAN (cụ thể là Brunei, Indonesia, Malaysia, Philipin và Thái Lan) và Trung Quốc, Hàn Quốc và Nhật Bản. Đề xuất này cũng thất bại vì nó vấp phải sự phản đối mạnh mẽ của Nhật Bản và Mỹ.

- Sau một loạt thất bại, các nhà lãnh đạo ASEAN và các láng giềng đã kiến tạo ra một tổ chức nhóm khu vực khác với công thức ASEAN+3, khởi xướng vào năm 1997 và được thể chế hoá cùng năm đó. Ý nghĩa của nhóm khu vực này được minh chứng trong việc đối phó lại với cuộc khủng hoảng tài chính Châu Á năm 1997. ASEAN+3 đã xuất hiện để đảm trách vai trò xây dựng cộng đồng ở Đông Á.

- Vào năm 1999, một tuyên bố chung về Hợp tác Đông Á được ASEAN công bố trên cơ sở chủ đề Hội nhập Đông Á.

- Điểm ghi nhớ rằng bắt đầu vào năm 1998, ASEAN+3 đã có ý tưởng hình thành nhóm Tâm nhìn Đông Á bao gồm những chuyên gia nổi tiếng trong khu vực tham gia. Đến năm 2001 thì nhóm này được thành lập và sau đó nó có tên là Nhóm Nghiên cứu

Đông Á. Năm 2002, các nhà lãnh đạo cấp cao của ASEAN+3 đã nhận được bản báo cáo cuối cùng của nhóm này trong đó có một kết luận mang tính kiến nghị rằng nên thiết lập Hội nghị Thượng đỉnh Đông Á.

- Nguyên do thực trạng cố kết của ASEAN+3 là không rõ ràng vì những vướng mắc trong nhiều vấn đề giữa 3 đối tác Đông Bắc Á. Như là một kết quả tất yếu sau đó, đến Hội nghị Thượng đỉnh Đông Á lần 1 vào năm 2005 được tổ chức thì vấn đề nổi cộm liên quan tới yếu tố tư cách các thành viên tham dự EAS vẫn được bàn thảo.

Có thể nói chính từ xuất phát điểm lịch sử như vậy nên sau khi EAS được tổ chức theo hình thức thường niên, nhiều vấn đề gai góc đã nổi lên trong đó có câu hỏi liệu rằng bất kỳ tương lai nào của Cộng đồng Đông Á nên bắt nguồn từ ASEAN+3 hay từ ASEAN+6? Cho đến nay, câu hỏi này vẫn tiếp tục được các nhà lãnh đạo bàn thảo mà chưa đạt tới sự nhất trí chung.

Với người Malaysia, chủ nhà EAS 1 cho rằng, việc xây dựng Cộng đồng Đông Á sẽ vẫn đặt lên vai của nhóm ASEAN+3. Quan điểm này tồn tại kéo dài đến tận ngay trước thời điểm EAS 2 được tổ chức sau đó 13 tháng, bất chấp vẫn còn có những điều mơ hồ đang hiện hữu. Trung Quốc thì hoàn toàn đồng ý. Trái ngược lại, Nhật Bản và Ấn Độ cho rằng EAS nên là tiêu điểm của EAC.

Sau EAS 1, tính khả thi về EAS có vai trò như thế nào trong việc xây dựng Cộng đồng Đông Á đã được đặt ra thành một câu hỏi lớn hơn cho Tổng thư ký ASEAN Ong Keng Yong nhưng chưa có câu trả lời thích hợp cho tất cả. Tuy nhiên, trong tuyên bố báo chí của Chủ tịch phiên họp các Bộ trưởng Ngoại

giao ASEAN+3 lần thứ 7 tại Kuala Lumpur ngày 26 tháng 7 năm 2006 đã nói:

“Các Bộ trưởng đã hoan nghênh thoả thuận của EAS với tư cách là một diễn đàn cho đối thoại về các vấn đề cùng quan tâm trên phạm vi rộng trong lĩnh vực kinh tế, chính trị và chiến lược với mục đích thúc đẩy hoà bình, ổn định và thịnh vượng kinh tế ở Đông Á. Về bình diện này, các Bộ trưởng đã thừa nhận rằng EAS có thể có một đóng góp đáng kể cho việc đạt tới mục đích lâu dài cho việc xây dựng một Cộng đồng Đông Á”

Điều đó cho thấy, cùng với thời gian theo sau EAS 1, trọng tâm khác biệt đã có về được thu hẹp lại. *Liệu EAS có một vai trò như thế nào trong việc xây dựng Cộng đồng Đông Á hơn là tốn nhiều thời gian để tranh luận vai trò của EAS là gì? và phải chăng EAS có là sự lựa chọn thứ hai so với ASEAN+3?*

Vào giữa năm 2006, Trung Quốc đã đưa ra gợi ý rằng Cộng đồng Đông Á nên được xây dựng thông qua một quá trình gồm 2 giai đoạn. Giai đoạn thứ nhất với vai trò ASEAN+3 là trung tâm và EAS là giai đoạn phát triển thứ hai. Tuyên bố chung Trung Quốc – Ấn Độ ngày 21 tháng 11 năm 2006 cũng đã chỉ ra nguyên tắc này ở đoạn ghi thứ 43 về quá trình xây dựng EAC. Mô hình hạt nhân trung tâm theo các vòng tròn cho quá trình tiến tới việc xây dựng EAC có điểm nhấn ASEAN là hạt nhân trung tâm kết nối, vòng tròn thứ hai là ASEAN+3 và EAS là vòng tròn ngoài cùng.

Mô hình này được hậu thuẫn bởi Tuyên bố chung lần thứ hai về việc xây dựng hợp tác Đông Á trên nền tảng của sự hợp tác ASEAN+3 với trích đoạn như sau:

Tiết (III) có tiêu đề: Hướng tới một thập kỷ củng cố và liên kết chặt chẽ hơn nữa (2007-2017):

Phần A: Xác định các mục tiêu và vai trò của sự Hợp tác ASEAN+3 trong việc kiến tạo 1 khu vực đang xuất hiện..

- Chúng tôi tái khẳng định rằng tiến trình hợp tác ASEAN+3 sẽ vẫn giữ như là chiếc xe chính đi tới mục tiêu dài hạn của việc xây dựng một Cộng đồng Đông Á với ASEAN như là lực đẩy chủ đạo

- Chúng tôi thừa nhận và ủng hộ các vai trò tăng cường và bổ sung lẫn cho nhau của tiến trình hợp tác ASEAN+3 và các diễn đàn như là EAS, ARF, APEC và ASEM để thúc đẩy việc xây dựng EAC

- Chúng tôi nhắc lại rằng liên kết Đông Á là một tiến trình liên kết mở, nhất quán, toàn diện và hướng tới phía trước vì những lợi ích chung và hỗ trợ các giá trị quốc tế, được sẻ chia để đạt tới hoà bình, ổn định, dân chủ và thịnh vượng trong khu vực. Được chỉ dẫn bởi tầm nhìn vì nền hoà bình lâu dài và sự thịnh vượng được chia sẻ ở Đông Á và vươn tới các vùng khác, chúng tôi sẽ đứng trên lập trường được dẫn dắt bởi các luồng gió kinh tế mới, phát huy các tương tác chiến lược và có niềm tin không ngừng để lôi kéo tất cả các nước và các tổ chức quan tâm hướng tới việc hiện thực hoá khả năng kiến tạo một khu vực mở nhằm thích ứng với những thay đổi và sự bùng nổ mới.”

Tuyên bố của Chủ tịch EAS 3 tại Singapore ngày 21 tháng 11 năm 2007 cũng nói rõ:

“Chúng tôi đã gia tăng áp lực thuyết phục chính bản thân chúng tôi rằng EAS nên tiếp tục giúp đỡ xây dựng một Đông Á thống

nhất và thịnh vượng, trong đó ASEAN với tư cách là một lực lượng thúc đẩy hoạt động kết nối giữa các đối tác gần gũi với các bên tham gia khác trong EAS. Chúng tôi tái khẳng định rằng EAS là một bộ phận quan trọng của việc kiến tạo một khu vực đang nổi lên và sẽ giúp xây dựng một Cộng đồng Đông Á. Nó nên đóng một vai trò bổ sung và củng cố lẫn nhau trong tương quan với những cơ chế mang tính khu vực khác, bao gồm tiến trình đối thoại ASEAN, tiến trình ASEAN+3, ARF và APEC trong những nỗ lực xây dựng cộng đồng”.

Một trong những quan điểm chủ đạo của Nhật Bản nhấn mạnh tại giai đoạn đầu tiên của một cộng đồng tương lai có thể được thấy dưới dạng thoả thuận Đối tác Kinh tế Toàn diện Đông Á (Comprehensive Economic Partnership for East Asia - CEPEA). CEPEA được Nhật Bản đề xuất trong khung cảnh nhằm cạnh tranh với ảnh hưởng tăng lên của Trung quốc khi bàn thảo về EAFTA. Chính vì thế, nhịp độ triển khai đề án CEPEA đã được Nhật Bản thúc đẩy với một nhịp điệu chóng mặt. Tuy nhiên, sự vận động hướng tới một mối quan hệ tương hỗ cùng chiều vẫn vấp phải các rào cản bởi sự khác biệt trong tư duy chính trị. Với lý lẽ đó người ta không thể phủ nhận rằng ý chí chính trị của EAS sẽ có vai trò dẫn dắt việc định hình tương lai của EAC.

3. EAC tương lai là gì?

Hình thù của EAC vẫn là một cái gì đó chưa được xác định rõ trong tương lai. Những vấn đề mà chúng ta đang mổ xẻ và khai thác ở giai đoạn này phải giải quyết cho

câu hỏi: liệu sẽ có một Cộng đồng Đông Á hay không trước khi người ta hiểu hình thù của nó trông như thế nào?

Một số người đã liên tưởng tới EAS với một Cộng đồng Kinh tế Châu Á rộng lớn hơn trong tương lai giống như Cộng đồng Châu Âu (EC). Hơn nữa, một số nhà bình luận nhìn nhận vấn đề này với một viễn cảnh quá lạc quan. Họ cho rằng EAC là có thật và nó sẽ có một con đường phẳng phiu để đi tới tương lai. Cách nhìn nhận này đã quên rằng EC đã phải mất nhiều thập kỷ để đạt tới hình thù hiện nay của nó. EC cũng đã có những lực kéo dẫn dắt lớn hơn ngay từ đầu và nó có tính cố kết giữa các thành viên của nó hơn (so với riêng khối ASEAN bao gồm các quốc gia có các thể chế chính trị phức tạp như các nền dân chủ, độc tài, nửa tư bản và chế độ cộng sản).

Tuy nhiên, trên bất kỳ quan điểm nào, tôi cho rằng việc xây dựng cộng đồng thì không phải là một đề án ngắn hạn.

Mặc dầu vậy có một số điểm đáng lưu ý từ EAS đến EAS 2, Thủ tướng Ấn Độ Manmohan Singh tin rằng EAS sẽ dẫn tới sự ra đời một Cộng đồng Đông Á. Trung Quốc thì cũng tỏ vẻ bề ngoài chấp nhận logic đó. Trong bối cảnh này, tôi cũng chia sẻ với lập luận của nhiều nhà nghiên cứu cho rằng nếu đạt được lôgic trên (EAS → EAC) thì CEPEA nên là một bước hiện thực đầu tiên trong tiến trình xây dựng cộng đồng. Như vậy, có thể nói EAS 2 và EAS 3 dường như đã làm gia tăng niềm tin cho CEPEA nhưng thực tiễn nó vẫn chỉ là một dự định đang tiếp tục được thảo luận và kiểm chứng.

Hơn nữa với giả định về một EAC tương lai, người ta đã đề xuất nhiều kịch bản khác nhau. Ví dụ, về tương lai của một Liên minh Tiền tệ, với tư cách tách biệt khỏi Ngân hàng Châu Á (ADB) người ta đã dự định hình thành đơn vị tiền tệ Châu Á, thậm trí có một thực tế rằng ngay trong phạm vi ASEAN, người ta cũng không còn theo đuổi mục đích này nữa và ASEAN hẳn là ít số lượng thành viên hơn so với số lượng thành viên trải rộng của EAS.

Nếu lấy bằng chứng là họ đã và đang có các ASEAN +1 FTAs thì đề xuất EAC như một khối thương mại riêng trong vùng lòng chảo Châu Á có vẻ cũng được các nhà lãnh đạo chính trị chấp thuận. Mặc dù vậy, nhiều ý kiến cũng thống nhất rằng không thể chỉ từ mô hình thành công của Cộng đồng Châu Âu (EC) nay là Liên minh Châu Âu (EU) và Khu vực Mậu dịch Tự do ASEAN (AFTA) mà người ta sẽ không cần kiểm chứng tiềm năng và đánh giá các tác động từ sự bổ sung mang tính cấu trúc của 16 nền kinh tế trong vùng. Chính vì logic đó, đối với yếu tố kinh tế, đặc biệt là thương mại và đầu tư có lẽ hơn bất cứ chủ đề gì khác, đang tiếp tục là nền tảng thúc đẩy các nhà lãnh đạo gặp nhau để bàn thảo tại EAS.

Ví dụ, Thủ tướng Ấn Độ Manmohan Singh đã luôn bày tỏ quan điểm cho rằng mục đích dài hạn của EAS nên là nội dung kiến tạo một Cộng đồng quốc gia hài hoà và thịnh vượng trong đó sẽ tập trung các nguồn lực của mình để giải quyết những thách thức chung. Ông ta nhấn mạnh rằng: “chúng ta đang nhìn thấy cơ sở về một Cộng đồng

Kinh tế Châu Á đang xuất hiện thông qua các cam kết và thoả thuận thương mại đạt được (FTAs) giữa các quốc gia trong vùng. Nhu cầu thực tế đòi hỏi người ta cần phải hiểu sâu hơn về một viễn cảnh rộng lớn của tiến trình vận động tiếp theo khi Châu Á có thể trở thành một khối thương mại khổng lồ. Trong bối cảnh đó, Pan – Asian Free Trade Arrangement có thể là điểm xuất phát cho một cộng đồng kinh tế tương lai. Một cộng đồng kiểu như vậy sẽ là cột trụ thứ ba của nền kinh tế thế giới theo sau cột trụ EU và cột trụ Khu vực Mậu dịch Tự do Bắc Mỹ (NAFTA).” Tuy nhiên, cách tiếp cận này cũng đang gây ra nhiều hoài nghi về tính thực tiễn của một khối thương mại quốc tế quá lớn. Do đó, tại EAS 3, cách nhà lãnh đạo 16 nước đã thông qua việc thành lập Viện Nghiên cứu Kinh tế ASEAN và Đông Á (ERIA) để tiến hành nghiên cứu sâu hơn về hội nhập kinh tế giữa các thành viên EAS.

Tóm lại, chính từ thực tế chính trị vừa đề cập ở trên cá nhân tôi cho rằng tại thời điểm hiện nay EAC của tương lai vẫn chưa thể có một định dạng chắc chắn bởi những khác biệt trong tư duy chính trị vẫn còn đó. Tuy nhiên, các thành viên của EAS sẽ vẫn tiếp tục theo đuổi về ý tưởng có một EAC trong tương lai với phương châm vừa làm vừa điều chỉnh nhưng họ nhất quyết không thỏa hiệp và hi sinh lợi ích dân tộc.

(Ghi chú: Tài liệu tham khảo trong bài viết này là từ những tư liệu có được của tác giả với tư cách thành viên nhóm nghiên cứu CEPEA (ASEAN+6).)